

Galya Gospodinova

(Sofia University St. Kliment Ohridski, Faculty of Theology)

Comparison between the Priest's Service Book by Euthymius of Tarnovo (Sof. 231) and the Service Book Published by the Bulgarian Orthodox Church

Abstract: The aim of this study is to reveal the differences between Manuscript Sof. 231 and the Priest's Service Book of 1985, the last Synod issue in Bulgaria. There are 74 differences altogether. These differences reveal the extent to which the contemporary liturgical practice has diverged from the liturgical tradition at the time of St. Euthymius of Tarnovo. The changes have taken place gradually over the centuries. The Bulgarian Orthodox Church has codified its version through the editions printed in Bulgaria and abroad.

Галя Господинова

(СУ „Св. Кл. Охридски”, Богословски факултет)

Съпоставка между Евтимиевия Служебник (Соф. 231)¹ и Служебник на Българската православна църква²

В настоящото изследване, са обхванати най-съществените разлики в извършването на Литургията на св. Василий Велики (ЛВВ), според съвременната практика и според установения богослужебен ред, представен в софийския препис, на Евтимиевия служебник – НБКМ, № 231, от 80-те години на XIV в. (Соф. 231)³. За пръв път се прави обстойна съпоставка между Соф. 231 и Служебник от 1985 г., които е последният издаден Синодален Служебник у нас. Открити са общо 74 различия.

Не се отделя внимание на отделни изрази, както и не се съобщава за текстови различия (род, число, падеж и т.н.) при отделни разпоредби, отнасящи се до богослужебната практика⁴. В скоби се посочват листа на ръкописа (Соф. 231; Зогр. I.г. 12) и страниците от изданието на Служебника на Светия Синод от 1985 г. Там, където е записан Зографски ръкопис, се има предвид, че листът в Соф. 231 липсва.

Представените различия в това изследване показват, до колко съвременната богослужебна практика се е отдалечила от богослужебната традиция у нас по времето на Св. Патриарх Евтимий Търновски. Тези промени разбира се са настъпвали постепенно през вековете и Българска православна църква (БПЦ) е узаконявала реда си чрез изданията, които са отпечатвани в страната и извън нея.⁵

¹ Там, където липсва част от ръкописа, разликите ще бъдат съпоставени с Зогр. ръкопис.

² Ръкопис - Соф. 231, е съпоставен със „Служебник”, Синодално изд., С., 1985 г.

³ Там, където липсва част от ръкописа, разликите ще бъдат съпоставени с Зогр. ръкопис.

⁴ Няма да се посочват имена на светии, които са споменавани или пропускани в богослужението (например в чина на Проскомидията).

⁵ Вж: Авксентий, архим. Литургия. Пловдив, 2006, с. 262, съобщава, че „Славянският превод на Йерусалимския устав достигнал до нас в българска, сръбска и руска редакция. Отпечатването му за

Прави впечатление, че т.нар. Учително упътване е навлязло в Служебника под влияние на руската църква. „Важна задача пред Литургическото богословие в страната ни е изчистване на богослужебната ни традиция от наложените ни чужди, предимно руски елементи.”⁶

В България не е бил направен превод на т. нар. Дяконикон⁷ и това е една от причините, за да проникнат в нашето богослужение елементи (по-точно в Дяконски устав (Дяк. У)), които са породени от държавни (или местни) порядки и обичаи. Може да се обобщи, че тази е главната причина, за да се откриват най-много различия в Проскомидията, общо 30 на брой. Във втората част на литургията – тази на оглашените се откриват общо 26 различия, а в последната част – тази на вените се съдържат общо 24 разлики. Някои от разликите са: мястото на антифоните и придружаващите молитви, разгъването на антиминса, казването на Символа на вярата, отпуста, част от възгласите, указанията за тихо четене на някои от молитвите и др. Тези елементи на литургията са едни от най-важните различия, които БПЦ е наложила (или променила) като богослужебната практика. Забелязва се, че най-малко промени са в Евхаристийния канон.

От друга страна в ръкописния Служебник от XIV в. се срещат термини, които са заменени с думи, утвърдени през различни векове. Например думата „зръно” – Богоматерна частица, покривало – покровец и др. Това означава, че терминологията не е била уеднаквена и утвърдена. Някои действия на свещеника и дякона са породени от символичното тълкуване на литургията,⁸ което довело до отдалечаване от първоначалния смисъл вложен в богослужебните елементи. Всички изброени по-горе различия, а и други които ще открие бъдещият читател, показват, че е наложителна редакция на богослужебните книги и по-специално на Служебника.

Следващите редове представят подробно разликите между Соф. 231 и Служебник от 1985 г. Реда на тяхното изброяване следва реда на ЛВВ, като се започва от Дяк. У.

1. Дяк. У в Соф. 231 не е обособен и отделен от този на свещениците при извършването на св. Литургия⁹, както е при Служебника на БПЦ от 1985 г. Там Уставът се разделя на Поучително упътване¹⁰ и Последование на светата и Божествена литургия¹¹.
2. Поучението преди пристъпване на свещеника към извършване на света Литургия, т. нар. Чин на взимане на време¹² в Соф. 231, липсва. В Зогр. тази част е представена кратко (от л. 1а – 1б р. 9) и не съдържа молитвите: „Царю небесни, Утешителю...” „Отче наш, Който си на небесата...”, „Господи, помилвай ни, защото на Тебе се уповаваме...”, липсват и трите молитви, казвани пред иконите на Господ Иисус Христос, на св. Богородица и на св. Йоан Предтеча. В Зогр. се съдържа единствено

първи път било извършено в Русия през 1610 г.”

⁶ Авксентий, архим, Предизвикателства пред литургическо богословие в България. В: Развитие на практическото и нравственото богословие в България, С., 2012, с. 114.

⁷ Това е причината т. нар. Диатакис да остане като прототип на Дяконикона през цялото Средновековие.

⁸ По подробно вж: Авксентий, архим, Предизвикателства пред литургическо богословие в България. В: Развитие на практическото и нравственото богословие в България, С., 2012, с. 121.

⁹ Служ. (1985), с. 232.

¹⁰ Служ. (1985), с. 410.

¹¹ Служ. (1985), с. 54.

¹² Служ. (1985), с. 54-57.

- молитвата: Гѣ послѣ рѣкѣ своѣ ѿ вышнѣго жнѣща своѣго¹³
3. Преди обличането на свещените одежди, в Зогр. не се говори за целуване на св. Евангелие¹⁴.
 4. Дяконът, докато се облича, казва (Зогр.): И тако цѣлоуєтъ дѣаконъ шрабъ и възлагаетъ его на лѣвое рамо глагол: Свѣтъ, свѣтъ, свѣтъ..¹⁵ – съгласно рубриките на използвания днес Служебник, тези думи не се изричат.
 5. В Зографския ръкопис моментът с обличането на одеждите завършва след слагането на левия наръкавник, а в съвременния Служебник от 1985 г. обличането продължава с набедреника и фелона.. В Зогр. липсва и умиването на ръцете след това, както и придружаващата молитва: „Ще умивам ръцете си в невинност и ще обикалям жертвеника Ти..."¹⁶.
 6. В Зогр. моментът на извършването на Проскомидията не е отделен от този на обличането на одеждите. В ръкописа липсват уводните думи за това, кога се извършва Проскомидията и, че цялото последование се извършва тихо¹⁷.
 7. В Зогр. липсва и указанието, свещеникът да е с непокрита глава, когато застава пред жертвенника. В ръкописа не се споменава за целуване на всеки съсъд, а се казва: такоже ѿ прочаа по чинѣ ѿ ...¹⁸.
 8. Думите: „Приготи се Витлееме, отвори се за всички Едеме..."¹⁹, в Зогр. ръкопис липсват. Липсва и указанието след това: „Подир това, изважда гъбата от св. чаша..."²⁰.
 9. Думите преди „Благословен е нашият Бог..." в Служ. (1985 г.) са: „Свещеникът слага просфората и копието над покривката, покланя се и казва", в Зогр. е казано само: та гл҃етъ²¹
 10. Указанието, което се съдържа в Служ. (1985 г.), отнесено към момента на изрязването и изваждането на св. Агнец - „Забожда копието без да достига..."²², не се съдържа в Зогр. ръкопис.
 11. Страните при изрязването на св. Агнец в съвременния Служебник са разменени спрямо тези в Зогр.
 12. В Зогр. липсва указанието, което е поставено в скоби, при съвременния Служ. (1985 г.), а именно: откъм Богородичната част; най-вероятно страните в съвременния Служебник са разменени, тъй като по-надолу, на мястото, където се говори за пробождането с копие от дясната страна на Агнеца, двата текста съвпадат²³.

¹³ Тази молитва в Зогр. препис по Е. Калужняцки (Срв. Калужняцки, Е. Съчинения на Българския Патриарх Евтимий (1375-1393). ВТ. 2010, с. 273) е: Господи воже мой послѣ ми снахъ съ высоты свѣтъ славѣ своѣ и оукрѣпи мѣ на дѣло слоуженїа сего въ еже прѣдстати неосужденно прѣсвѣтому штарю и свѣщенстводѣнствовати свѣтъ твоѣ слоужѣжъ сїѣ тако благословенъ еси въ вѣкы аминь.

¹⁴ Служ. (1985), с. 57.

¹⁵ Зогр. (л. 2а, р. 9-11).

¹⁶ Служ. (1985), с. 58.

¹⁷ Служ. (1985), с. 58-59.

¹⁸ Зогр. (л. 2б, р. 13-14).

¹⁹ Служ. (1985), с. 59.

²⁰ Служ. (1985), с. 59.

²¹ Зогр. (л. 3а, р. 2).

²² Служ. (1985), с. 60.

²³ Служ. (1985), с. 60.

13. Указанията след изрязването на долната част на св. Агнец, т.е. след думите: „Но рода му кой ще обясни?“²⁴, се различават в Служ. (1985) и Зогр. В ръкописа липсва: „забождане на копието в хоризонтално направление“, изрязване на „Агнеца отдолу – над долната кора на просфората“, полагане на Агнеца „в средата на диска, с печата надолу“ и „надрязване с копието на кръст меката част“ на просфората.²⁵
14. В Служебник (1985) се казва: „Обръща Агнеца с печата нагоре и, като го пробоща в дясната страна под името Иисус (ИС), казва...“. В Зогр. указанието за този момент е: „Н прѣвращаетъ его ннцъ, аще нѣсть топлъ, тако да не испощаетъ влагъ тѣ водетъ его ѿ деснѣ страны съ копїемъ гѣ“.²⁶
15. Указанието, дадено след думите: „Един от войниците прободя с копие ребрата Му...“²⁷ в Зогр. липсва. В ръкописа отсъства и благославянето: „Благословено е съединението на Твоите светини...“²⁸. В Зогр. това действие е представено, като дяконът налива в светия потир вино и вода, след като първо е взел благославяне от свещеника: Бѣвн вѣко²⁹
16. В рубриката, отнасяща се до изваждане на втората частица от просфората, има няколко различия. В Зогр. липсва упоменатата лява ръка, а страната, от която се вади частицата, е лява; за дясна страна се казва в Служ. (1985, стр. 61). В ръкописа от XIV в. отсъстват думите: „Застана отдясно на Тебе Царицата, облечена в позлатени дрехи и преукрасена“³⁰.
17. В Зогр. Богоматерната частица от просфората е наречена „зърно“. Н възмѣнь зръно съ свѣтымъ копїемъ полагають ѣ ѿт лѣвы страны свѣтаго Ягнѣца.³¹ А в съвременния Служебник е употребена думата „частица“³².
18. Прави впечатление, че в Служебник (1985)³³, следващата част от Проскомидията се отнася към последователното изрязване на девет тригълни частици³⁴, а в Зогр. цялото това последование и споменаване на пророци, апостоли и светители се извършва общо на т.нар. третїен просфорѣ³⁵. Тази съществена разлика и привеждането на светиите под обща частица (Зогр.), определя и последованието (в тази част) като кратко и несъдържащо съответните ги рубрики, съществуващи в Служебника на БПЦ.

²⁴ Служ. (1985), с.60.

²⁵ Текстът в Зогр. е: дїаконъ же дрѣжжѣ ѡрарѣ въ деснѣи рѣцѣ ѡвѣма прѣстома, на коєѣо рѣза(л. 3б) нїе показѣ глѣ Гѣ помѣ тѣ по сѣ глѣтъ дїаконѣ възмн вѣко. тѣ сїенникѣ възложивъ копїе ѿ деснѣ страны просфорын нѣземлетъ сѣтын агнець гѣ тако възземлетъ с ѿ земли живѣѣ его н полагаютьъ его въ знакѣ въ сѣтѣмъ днѣкоѣ (Зогр. 3а, р. 18-20, л. 3б, р. 1-9).

²⁶ Зогр. (л. 3б, р.1-20).

²⁷ Служ. (1985), с.61.

²⁸ Служ. (1985), с.61.

²⁹ Зогр. (л. 4а, р. 5).

³⁰ Служ. (1985), с.61.

³¹ Зогр. (л. 4а, р. 12).

³² Служ. (1985), с. 61.

³³ Служ. (1985), с. 62-63.

³⁴ Важно е да се отбележи, че в съвременната част на Проскомидията навсякъде се говори за частица (- и), а в Зогр. – съответно, за просфори - (втора, трета, друга и т.н.). В ръкописа, след всяко споменаване на имената на светите, се говори за вземане на част, която се полага от лявата страна на св. Агнец (т.е. проскомидията е извършвана с няколко просфори).

³⁵ Зогр. (л. 4а, р. 14-15).

19. Според съвременната практика, след като се вземе деветата частица, се взима и друга, която е за цялото православно епископство, православните патриарси, митрополита и т.н. Съпоставката с по-древната традиция (XIV в.) определя, че това последование от Проскомидията също се свежда до изнемване на две частици, а не както е при Служ. от 1985 - раздробяване и рязане за народа, за този когото поменува по име, за патриарси, за блажени създатели на храма, за епископа и т.н. В Зоґр.³⁶ на обща основа са поставени първо епископите, архиепископите, презвитерите, всеки свещенически чин, игумените, дяконите и т.н.; в края на ръкописа се споменава: *ѿ ꙗко поминѣ ꙗже хощетъ живѣѣти...*³⁷. За вземане на друга част от просфората (Зоґр.) са определени ктиторите на храма, архиерея, който го е херотонисал, починалите православни отци и т.н. Поради това, че последованието в Служ. (1985) се различава от Зоґр., следва, че то също (както в точка 17) не съдържа съответните рубрики, които придружават помена за всеки йерархически чин.³⁸
20. В Зоґр. липсва молитвата³⁹ и указанието преди нея, а именно: „Господи Иисусе Христе Боже наш, приеми тая жертва и помени във вяра и надежда...”⁴⁰.
21. В Зоґр. никъде не се вади частица за служещия свещеник. Тази част и предварителното указание не се съдържа в Зоґр.⁴¹
22. Друга разлика, която се съдържа в Зоґр.,⁴² е събирането на частиците, което ставало с метлицата, а не с копие.⁴³ На практика, се употребяват и двете.
23. Рубиката, поместена след молитвата над кадилото и съдържаща се в съвременното издание на Служебника, отсъства в Зоґр. Служебник. Указанието е следното: „Трябва да се знае, че през време на цялата Литургия, когато се благославя кадилницата, само тук се казва молитвата: „Христе Боже наш, принасяме Ти...”, а във всички случаи, нататък се казва: Благословен е нашият Бог, всякога, сега и винаги, и во веки веков. Амин.”⁴⁴.
24. Когато свещеникът взема звездичата, за да я постави над св. Агнец, той я целува⁴⁵, в Зоґр. звездичата само се покадява и се поставя над св. Агнец. За целуване на покровците се споменава във съвременното издание на Служебника⁴⁶. В Зоґр. не се открива целуване на т.нар. „първо и второ покривало”⁴⁷.
25. Термините, които се откриват за наименованието на покровците в Зоґр., както вече отбелязах, са: *първоє покрывало* и *второе покрывало*, а покровецът – въздух е означен с *аѣръѣ*.

³⁶ Зоґр. (л. 4б, р. 20), (л. 5а, р. 1-11).

³⁷ Зоґр. (л. 12-13).

³⁸ Служ. (1985), с. 64-65.

³⁹ В указанието се казва, че ако литургията е заупокойна, свещеникът, при вадене на частиците, освен думите за поменуване на покойниците, може да казва молитвата (Служ. (1985 г.), с. 64).

⁴⁰ Служ. (1985), с. 64.

⁴¹ Служ. (1985), с. 65.

⁴² Зоґр. (л. 5б, р. 5-6).

⁴³ Служ. (1985), с. 65.

⁴⁴ Служ. (1985), с. 65.

⁴⁵ Служ. (1985), с. 65.

⁴⁶ Служ. (1985), с. 66.

⁴⁷ Зоґр. (л. 6а, р. 4-5; р. 10).

26. След проскомидисването, свещеникът и дяконът извършват поклон: **Таже свѣзавше ѿбон свои рѣцѣ и поклонше с глаголет: Благословенъ Богъ**⁴⁸. Сега, практически, указанието на рубриките е да се взема кадилницата и да се кадят предложените Дарове, като се казва три пъти „Благословен си, Христе Боже наш...”⁴⁹.
27. След молитвата „Боже, Боже наш, Който за храна на целия свят...” и преди отпуста в Зоґр. има прекадяване на принесените дарове от йерея, след което **ѿтнѣншѣ хероувѣ. та бѣ оуѿцедон ны ѿ блвн**⁵⁰. В съвременния Служебник тази част липсва.
28. В Евтимиевия служебник липсват възгласите след отпуста, а те са: „Слава Тебе, Христе Боже..., Христос истинският наш Бог..., По молитвите на светите наши отци...”, които откриваме в днес използвания формат на Служебника.⁵¹
29. В Зоґр. ръкопис преди тропара „**Бѣ грѣѣхѣ плѣтскыи въ ѡдѣ же съдѣшѣх ѡко бѣ**”⁵², дяконът кади св. трапеза, а след тропара кади целия храм и св. олтар, после отново св. трапеза и йерея. В практиката на съвременния Служебник предписва да се целуват покритите предложени дарове, заедно със св. трапеза, а след това да се покади.
30. Указанието, което определя Проскомидията да бъде извършена от чредният свещеник, когато има съслужение от няколко свещеници отсъства, в Зоґр.⁵³.
31. От тази част приключва Проскомидията, но в Зоґр. и Соф. 231, Дяк. У продължава и върви успоредно с Литургията. Това е съществена разлика, която не се среща в нито един от описаните ръкописи преди и след XIV в. и не съществува по този начин. Дяк. У е с различно съдържание.
32. В Зоґр., преди молитвата „Царю небесни, Утешителю Душе на истината...”, няма указание свещеникът да издига ръце нагоре. За разлика от него, рубриките на използвания днес Служебник предвиждат извършителят на Литургията на Йоан Златоуст (ЛИЗ) и ЛВВ⁵⁴ да вдигне ръцете си. (Служ. 1985, с. 68)⁵⁵.
33. В началото на ЛИЗ в Служебника, издаден от Св. синод, „Слава във висините Богу...” се казва три пъти, а „Господи отвори устните ми и устата ми...” се казва два пъти. Не е такава практиката в Евт. Служебник. Там - „**слава въ вышнѣхъ бѣ**” т.е. два пъти, а „**г҃и оу҃стниѣ ми ѿвѣръзѣши ѣднѣцѣ.**” т.е. веднѣж са се казвали⁵⁶.
34. В Зоґр., преди „**Бл҃вено цѣтѣво ѿца ѿ с҃на ѿ с҃т҃го дх҃а**”, има последование, което липсва в съвременния Служебник. В него се казва, че дяконът

⁴⁸ Зоґр. (л. 6а, р.16-20).

⁴⁹ Служ. (1985), с.66.

⁵⁰ Зоґр. (л. 6б, р. 5-6).

⁵¹ Служ. (1985), с.67.

⁵² Зоґр. (л. 6б, р. 10-14).

⁵³ Служ. (1985), с.67.

⁵⁴ ЛВВ, в Служебника от 1985 г., е предствена заедно с общите молитви и възгласи, които влизат в състава и на ЛИЗ. В Соф. 231 и Зоґр. ръкопис, ЛВВ започва от молитвата на приношението (л. 35б), чинопоследованието до тази молитва следва реда на ЛИЗ така, както и в съвременното издание.

⁵⁵ В Сиодалното издание на Служебника, с. 123, се казва: „Упътванията и редът в Литургията на св. Василий Велики са същите, както и в Литургията на св. Йоан Златоуст.”

⁵⁶ Зоґр. (л. 7а, р. 2-3).

прекланя главата си, като държи своя орар с трите пръсти на дясната си ръка и измолва благословия от йерея. Следва реплика между него и свещеника⁵⁷, която завършва с три поклона и повтаряне на думите (от страна на дякона): „Гн оустнѣ мн ѿвръзѣши ѿ оуста моѣ“⁵⁸

35. В съвременния Служебник, преди възгласа: „Благословено е царството на Отца и Сина и Светия Дух...“, съществува указание, свързано с това, кога се извършва ЛВВ⁵⁹, а също и молитвата „Царю небесни, Утешителю Душе на истината...“ (ЛИЗ). То не се съдържа в Соф. 231.
36. В съвременното издание на Служебника (1985), след „Благословено е царството на Отца и Сина и Светия Дух...“, се казва: „...прави кръст с Евангелието над св. антиминос, пак го целува и поставя върху св. антиминос“⁶⁰. Това действие липсва в Соф. 231.
37. Великата ектения в Зогр. се казва от дякона, а в съвременното издание (1985) - от свещеника (стр. 69). Четвъртата и петата по ред велика ектения в Зографския, се отнася до + О архїєпїкпѣ нашемъ бѣднїи члстнѣмъ презвїтерствѣ еже ѿ Хѣ дїаконствѣ ѿ вѣсѣмъ прнчѣтѣ ѿ людѣ, гѣ помоу + О клговѣрнѣмъ ѿ бѣохраннѣмъ црн нашн їѡ шншманѣ ѿ ѡ вѣсен полатѣ ѿ воѣ їго, гѣ,⁶¹ т.е. архиепископа и царя е подменена и в съвременния Служебник и се отнася за българския народ, правителството и войнството му (с. 125).
38. Възгласите: „Защити, спаси, помилвай и ни запази...“, „Като поменем заедно с всички светии Пресветата, Пречистата...“, „Защото на Тебе, Отца и Сина и Светия Дух, подобава всяка слава...“ в Соф. 231⁶² се казват след молитвата на първия антифон, а в Служебника от 1985 г. възгласите са изложени преди молитвата⁶³.
39. Първият антифон в Соф. 231 се различава от съвременното изпълнение, представено в разглеждания Служебник Синодалното издателство (стр. 126). Блгѡ ѣ ѿсповѣдатн гвн + възвѣщатн заѣтра + слава ѿ мнѣ ..⁶⁴ Мястото му също е различно от това в печатното издание от 1985 г. – намира се след възгласите и преди молитвата на втория антифон. В Служебника от 1985 г., отреденото място за изпълнение е преди молитвата на първия антифон⁶⁵.
40. Ектенията и възгласите преди втората антифонна молитва в съвременния Служебник се намират преди самата молитва⁶⁶, докато в Соф. 231 отреденото им място е след молитвата⁶⁷.
41. Съдържанието на втория антифон в Соф. 231 се различава от съвременното му представяне в Служебника от 1985г. Гѣ въцрн с в лѣпшѣж

⁵⁷ Зогр. (л. 7а, р. 5-20).

⁵⁸ Зогр. (л. 7б, р. 2-3).

⁵⁹ Служ. (1985), с. 123.

⁶⁰ Служ. (1985), с. 69.

⁶¹ Зогр. (л. 29а).

⁶² Соф. 231 (л. 15а).

⁶³ Служ. (1985), с. 125-126.

⁶⁴ Соф. 231 (л. 15б, р. 2-4);

⁶⁵ Служ. (1985), с. 126.

⁶⁶ Служ. (1985), с. 126-127.

⁶⁷ Соф. 231 (л. 15б, р. 17-20).

- с + **Н** кв ѡтвѣрѣдн въсѣленѣ⁶⁸ Мястото му, както и при първия антифон, е различно - преди молитвата на третия антифон, а в съвременното печатно съдържанието се намира преди втората антифонна молитва⁶⁹.
42. В Соф. 231 възгласите, придружаващи третата антифонна молитва, са след молитвата, а в Служебника от 1985 г. - са преди нея⁷⁰.
43. Мястото на третия антифон в Соф. 231 е преди входа с Евангелието и входната молитва, а в Служебника от 1985 г. - е преди молитвата на третия антифон (с. 127). В съвременното издание се споменава единствено: „Третия антифон: тропара или блаженствата”⁷¹. В ръкописа Соф. 231, тропарът е конкретизиран с: **пѣте въѣ Прѣвѣрнімъ лнѣе ѣгѡ въ**⁷²
44. В указанието преди молитвата на малкия вход в ЛВВ, според Служебника от 1985 г., се споменава, че следва същият ред така, както е и в ЛИЗ (с. 128). Описаните действия, които съпровождат малкия вход (с. 72 от ЛИЗ) се различават от тези в Зогр. ръкопис - **Н ѣгда прѣндѣ пожѣе до славѣ, прнхѡд ѣрен же н дѣаконѣ прѣ ѣтѣж трапезѣ, н твѡр поклоненіе въ коупѣ: тѣ въземъ сѣенникѣ ѣтоѣ ѣлѣе, даѣ дѣаконоѣ н тако нѣзѣше ѡ малын дверен, творѣтъ малын въхѡ**⁷³
45. Преди молитвата на малкия вход, в Зогр. ръкопис се споменава, че дяконът казва: **Гѡу помолнм с, като дѣржи своя ораp с трите прѣсти на дясната си рѣка, докато свещеникът тихо казва молитвата на малкия вход**⁷⁴.
46. В ръкописа от XIV в., не се срещат описаните действия, които са преди: „Благословен е входът на Твоите светии, всякога, сега и винаги, и во веки веков”. В съвременното издание на Служебника фигурира: „Като дойде на определеното място, обърнат към св. олтар благославя входа, като казва тихо...”⁷⁵, а в Зогр., преди думите, е написано: **Блѣн вѣко ѣтын въхѡ показѣ кѣпно н кѣ въстокѡ съ оѣраремѣ снѣе дрѣжѣ ѣгѡ н сѣенникѣ твор кѣтъ десноѣ рѣкоѣ кѣ въстокомѣ, глѣтъ ѡ тан.**⁷⁶
47. Преди молитвата на Трисветата песен, в Зогр. ръкопис са описани действия, които липсват в съвременния Служебник, а именно: целуване на св. Евангелие, малко издигане, без да се прави кръст, влизане в св. олтар и полагане на св. Евангелие на св. трапеза; по време на извършването на тези действия се пеят обичайните тропари и кондаци.⁷⁷
48. Молитвата преди четенето на Светото Евангелие - „Човеколюбче Владико, дай да светне в сърцата ни...” в Зогр. ръкопис е наименована – **мнѣтва глѣмаѡ ѡ сѣенника ѣгда пожѣтъ ѡлѣлѣѡарѣ на лѣтрѣи** (Зогр. л.11а, р. 8-9).

Преди тази молитва, има указания за **чѣтѣ кѣ ѣурѣѡ нлн кѣ корнѡѡ н кѣ рн**

⁶⁸ Соф. 231 (л. 16а, р. 3-5).

⁶⁹ Служ. (1985), с. 127.

⁷⁰ Служ. (1985), с. 127.

⁷¹ Служ. (1985), с. 127.

⁷² Соф. 231 (л. 16б, р. 8-9).

⁷³ Зогр. (л. 9а, р. 11-17).

⁷⁴ Зогр. (л. 9а, р. 20), (л. 9б, р. 1-5).

⁷⁵ Служ. (1985), с. 128.

⁷⁶ Зогр. (л. 9б, р. 6-11).

⁷⁷ Зогр. (л. 9б, р. 6-20), (л. 10а, л. 10б, р. 1-3).

- рубриката, в която се говори за това, че „свещеника отваря царските двери и след като застава пред св. престол, чете тихо молитвата”⁹³.
58. В Служебника от 1985 г., след молитвата „Никой от свързаните плътски желаня и наслади..”, има указания, че Херувимската песен се казва три пъти, като след всяко казване, свещеникът се покланя⁹⁴. На същото място, се споменава, какво се казва на Велики четвъртък и на Велика събота⁹⁵. Всички тези указания липсват в Соф. 231.
59. След молитвата на приношението, в съвременния Служебник (1985), относно възгласите се споменава, че се казват от свещеника⁹⁶, а в Соф. 231, е записано, че са думи на дякона.
60. След възгласите, в Служебника от 1985 г. има указание: свещеникът да се покланя три пъти, като на всяко покланяне казва: „Ще те възлюбя, Господи, крепост моя...”⁹⁷, в ръкописния Служебник на св. Патриарх Евтимий това действие, заедно с думите се съдържа в Дяк. У. Там е указано, че свещеникът се покланя три пъти молейки се в себе си като казва същия възглас⁹⁸.
61. В Служебника на БПЦ, се споменава, че свещеникът казва гласно: „Дверите, дверите! В премъдростта да внимаваме!”⁹⁹. В ръкопис Соф. 231, преди думите, има: **Н** по ѳже да’тн цѣлѡваніѳ, глѣтъ, діѳкѡн¹⁰⁰
62. След Символа на вярата, който се е казвал от присъстващите в храма през XIV в.,¹⁰¹ и думите: „Станѣ двѡрѣ станѣ съ страхѡ ...”,¹⁰² в Соф. 231, е описано следното: **Ї**ренъ възнмаѣ аѳръ ѡ стхъ възвышаѣ ѳгѡ по малѡ н гл. **Б**тын ѳже. бтын крѣпкы. бты всѣмѡртнын помнѡи на ѳ. Н тѡ ѳѡ цѣлѡваѡ ѡлѡжнъ възгласнѣ же снѣ¹⁰³ Цялата тази част липсва в съвременния Служебник.
63. Прави впечатление, че в Соф. 231, не се споменава за певци, така, както е в Служебник 1985 г.¹⁰⁴
64. Относно молитвата „**С**ъ снѡи блжѣнымн снѡамн вѣкѡ члѡвѡлюбче...” в Служебника на БПЦ е отбелязано, че свещеникът тихо се моли¹⁰⁵, а в Соф. 231 е казано, че той прекланя глава и се моли¹⁰⁶. По време на четене на тази молитва и преди това, когато се казва Победната песен, в ръкописа се посочва, че дяконът удря три пъти леко дискаса със звездичата, като я полага заедно с покровеца-въздух над даровете, като след това, стои и ветри с рапида над тях¹⁰⁷. Тези действия отсъстват в Служебника от 1985 г.

⁹³ Пак там с. 134.

⁹⁴ Пак там с. 135.

⁹⁵ Пак там с. 135- 136.

⁹⁶ Пак там с. 137.

⁹⁷ Пак там с. 138.

⁹⁸ Соф. 231 (л. 5б, р. 3-8).

⁹⁹ Служебник 1985, с. 139.

¹⁰⁰ Соф. 231 (л. 41б, р. 7-9).

¹⁰¹ Соф. 231 (л. 5б, р. 16).

¹⁰² Соф. 231 (л. 5б, р. 17-18).

¹⁰³ Соф. 231 (л. 5б, р. 19), (л. 6а, р. 1-6).

¹⁰⁴ Служебник 1985, с. 139, 140.

¹⁰⁵ Пак там с. 140.

¹⁰⁶ Соф. 231 (л. 44а, р. 1).

¹⁰⁷ Соф. 231, (л. 6а, р. 13-19), (л. 6б, р. 1-2).

65. В Служебника на БПЦ, преди думите: „Това правете за мое възпоминание...” се казва, че свещеникът тихо се моли¹⁰⁸, но в Соф. 231, пред същата молитва не откриваме такова указание.¹⁰⁹
66. Възгласът, който в Соф. 231 се намира веднага след Ходатайствената молитва - „**Въ прѣвы помѣни г҃и архїейна нашегѡ нѣ егѡже дѣжъ ст҃иѣ твоѣмъ цр҃квѣмъ**”¹¹⁰, липсва в съвременния Служебник.
67. При следващата молитва: „**Помѣни г҃и всѣхъ архїействъ православыѣ, прѣвѣ прѣвщѣ**...”¹¹¹ в ръкопис Соф. 231 се споменава името на Патриарх Евтимий, а в долния край на листа - поп Герасим. Това не фигурира в Служебника на БПЦ.
68. След молитвата: „**Помѣни г҃и всѣхъ архїействъ православыѣ, прѣвѣ прѣвщѣ**...”,¹¹² в Служебника на БПЦ, е отбелязано, че певците изпяват: „Заради тебе се радва...”¹¹³, а свещеникът възглася: „Между първите помени, Господи...”¹¹⁴, като накрая певците изпяват: „И всеки и всички”.¹¹⁵ Всички тези действия липсват в Соф. 231.
69. Действията, отбелязани в Служебника от 1985 г., след възгласа: „И дай ни с едни уста и с едно сърце да славим...”,¹¹⁶ в Соф. 231 отсъстват, а именно: „Свещеникът се обръща към царските двери и като благославя, казва”¹¹⁷; „Свещеникът, обърнат към св. престол, казва”¹¹⁸
70. В Служебника на БПЦ, преди молитвата: „Владико Господи, Отче на щедростите и Боже на всяка утеха...”,¹¹⁹ се посочва, че свещеникът тихо се моли, а в Соф. 231 липсва това указание. Същото се отнася и за следващата молитва - „Погледни, Господи Иисусе Христе Боже наш...”¹²⁰.
71. Моментът на раздробяването на Светия Агнец и причестяването с Него, както в съвременния Служебник¹²¹, така и в ръкопис Соф. 231¹²² е предаден съкратено и следва молитвата: „Благодарим ти, Господи Боже наш, за причещението...”¹²³. Указанието преди молитвата е, че свещеникът се моли тихо¹²⁴. В Соф. 231 липсва текстът за тихо молене.

¹⁰⁸ Служебник, 1985, с.143.

¹⁰⁹ Соф. 231 (л. 47б, р. 6-7), след тази молитва, чийто край не е запазен, следва една част, която не е запазена в ръкописа.

¹¹⁰ Соф. 231 (л. 51а, р. 3-6).

¹¹¹ Соф. 231 (л. 51a, р. 11-13).

¹¹² Соф. 231 (л. 51а, р. 11-13).

¹¹³ Служебник 1985, с. 147.

¹¹⁴ Пак там с. 147.

¹¹⁵ Пак там с. 147, трябва да се изтъкне, че в Соф. 231 не са отбелязани изпълняваните от певците части, така че, по-нататък този факт няма да се споменава като различие.

¹¹⁶ Служебник 1985 г. с. 147.

¹¹⁷ Пак там с. 147.

¹¹⁸ Пак там с. 147.

¹¹⁹ Пак там с. 150.

¹²⁰ Пак там с. 150.

¹²¹ Пак там с. 151, в Служебника в ЛВВ е посочено: „Тук свещеникът раздробява св. Агнец и върши всичко по същия ред, както е посочено в Златоустова литургия”.

¹²² Соф. 231 (л. 55б), в ЛВВ е отбелязано: **прнчѣштѣ с по ѡбѣчаѣ**. Иначе, самото добавяне на топлинната, раздробяването на Агнеца и причастяването са предадени подробно в Дяк. У (л. 9б, л. 10а, л. 10б, л. 11а, л. 11б).

¹²³ Служебник 1985, с. 151.

¹²⁴ Пак там с. 151.

72. След благодарствената молитва, в Служебника от 1985 г., е отбелязано следното: „След със страх Божи..., когато певците изпеят „Да се изпълнят устата ни ...”, свещеникът, застанал пред св. престол, казва: „Като приехме благоговейно, светите, пречисти...”¹²⁵. В Соф. 231 целият този момент в Соф. 231¹²⁶ е предаден подробно и думите, които свещеникът изрича, са отбелязани, че са на дякона.
73. В Служебника на БПЦ, преди последната молитва от ЛВВ - „Изпълни се и се извърши според силите ни, Христе Боже наш...”,¹²⁷ има указание: „В това време свещеникът отива при св. жертвеник и тихо чете”¹²⁸. Това указание не фигурира в Соф. 231, където с червенослов е написано следното: **Мѣтва по вънегда потрѣбѣ ѿстаа**¹²⁹
74. В Соф. 231 казването на отпуста не е запазен, но за това, как е протичал, можем да открием в Зогр. Там са отбелязани действията на дякона, които не се припокриват с тези от Служебника на БПЦ, и те са: **Н по томъ ѡмываетъ ржцѣ свои ѡ стнѣ свои на ѡбычнѣмъ мѣстѣ гл къ сѣвѣ, ннѣ ѡпѣщашн раба своего влѣко трѣстоѣ трѣ ко дню, н в г. Слава н ннѣ Чѣ** н тако творѣ ѡпѣ. сѣа же гл съвлачнѣ стнхарѣ съ прочнѣмъ н поклоннѣ с н влѣгодарнѣ бѣ, нсходѣ Овещеннѣ също казва отпущѣ¹³⁰ В Зогр. ръкопис¹³¹ са описани и действията на свещеника по време на отпуста, които значително се различават от посочените в съвременния Служебник¹³².

ИЗВОРИ

Зографски препис на Евтимиевия Служебник. Атон, Зограф XIV в., Мф. НБКМ Зогр. (I.г.12). Сигн. Зогр. (I.г.12).

Софийски препис на Евтимиевия Служебник. София, НБКМ № 231. Ръкописът се съдържа дигитално в сайта на НБКМ, Сигн. № 231.

Служебник от 1985 г. Издание на Светия Синод на БПЦ. С., 1985.

¹²⁵ Пак там с. 151.

¹²⁶ Соф. 231 (л. 12а, р. 16-19), (л. 12б), (л. 13а, р. 1-11).

¹²⁷ Служебник 1985, с. 153.

¹²⁸ Пак там с. 153.

¹²⁹ Соф. 231 (л. 57б).

¹³⁰ Зогр. (л. 25б, л. 26а).

¹³¹ Зогр. (л. 26а, л. 26б), съдържанието на тази част е следната:

Ѧщеннѣ же даждоу анафорѣ гл҃емоу ѡамѣ, бл҃в гл҃а на въсѣко врѣмѣ Оамѣ же ѡ скончанѣ вывѣшъ възг҃ладетъ бл҃веніе гл҃не на нѣ въсѣгда ѡ ннѣ ѡ прѣ коупно же ѡ влѣветъ ржкож гл҃ стнѣ сѣ. **За мѣнтѣ прѣчѣтыж ти мѣтрѣ ѡ въсѣ твоѣ стѣхъ, гл҃н ѣу хѣ бѣ нашъ помѣшн на а:~** Н тако ѡходѣ въ ѡлтарѣ ѡ ндетъ въ проскомидѣ ѡ ѡмываетъ ржцѣ свои ѡ стнѣ свои, н гл҃ прѣбрѣныж трѣор, ѡ съвлачнѣ с ѡ ѡщеннѣскыж ѡдежѣ твоѣ ѡ ѡпоу къ сѣвѣ. ѡ тако поклоннѣ с, ѡ влѣгодарнѣ бѣ ѡ въсѣ, нсходѣтѣ ѡ покланѣет сѣтымъ ѡконамъ на ѡвоѣ странѣ. ѡвраш с къ западѣ ѡ прѣклонѣ гл҃вж къ людемъ авіе нсходѣтѣ.

¹³² Служебник 1985, с. 153-155.

ЛИТЕРАТУРА

- Авксентий 1998: *Авксентий, архим.* Литургия на св. Василий Велики. – В: ДК. № 2.
- Авксентий 2000: *Авксентий, архим.* Време е Господ да действа. – В: ДК. № 5.
- Авксентий 2006, 2007, 2010: *Авксентий, архим.* Литургия. ч. I, ч. II, ч. III. Пловдив.
- Авксентий 2012: *Авксентий, архим.* Предизвикателствата пред литургическото богословие в България. – В: Развитие на практическото и нравствено богословие в България традиции, проблеми, перспективи. С.
- Арранц 1978: *Арранц, М.* Историческое развитие Божественной Литургии. Ленинград.
- Афанасьева 2007: *Афанасьева, Т.* Особенности последования литургий Иоанна Златоуста и Василия Великого в древнерусских служебниках XIII – XIV вв. – In: *Ruthenica* № 7, Киев.
- Афанасьева 2013: *Афанасьева, Т.* К вопросу о редакциях славянского перевода Диатаксиста Божественной литургии патриарха Филофея Коккина и об авторстве его древнерусской версии. – В: Лингвистическое источниковедение и история русского языка. М. Афанасьева 2014: *Афанасьева, Т.* К вопросу о первоначальном славянском переводе литургии. – В: *Palaebulgarica*/Старобългаристика, кн. I. С.
- Гошев 1943/1944: *Гошев, Ив. прот.* Божествената литургия на Златоуста (критични бележки и изяснения с четири приложения на текстове). – В: ГСУ- БФ. кн. XXII. С.
- Гошев 1931/1932: *Гошев, Ив. прот.* Старобългарската литургия. – В: ГБФ. кн. IX, С.
- Дмитриевский 1912: *Дмитриевский, А. А.* Отзыв о сочинении М. И. Орлова. – В: Литургия св. Василия Великого: Сборник отчетов и премий о наградах, присуждаемых императорской Академией Наук: Отчеты за 1909 г. СПб.
- Иванов 2008: *Иванов, Ив. дяк.* Литургически особености за Служебника в практиката на Българската православна църква – между традицията и съвременността. – В: Богослужебни книги познати и непознати. С.
- Иванов 2012: *Иванов, Ив. дяк.* Литургия – традиция, литургия – наука, литургия – живот в българското богословие. – В: Развитие на практическото и нравственото богословие в България. С.
- Иванова 1990: *Иванова, Кл.* Патриарх Евтимий. Съчинения. С.
- Йовчева 2002: *Йовчева, М.* Предизвикателствата на ранните славянски служебни минеи. – В: *Palaebulgarica*/Старобългаристика, XXVI кн. 4.
- Калужняцки 2010: *Калужняцки, Е.* Съчинения на Българския Патриарх Евтимий (1375-1393). ВТ.
- Кодов 1964: *Хр. Кодов Хр., М. Стоянов.* Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. т. III, С.
- Коцева 1985: *Коцева, Е.* Евтимиев Служебник: Софийски препис от 80-те години на XIV в. С.
- Ласков 1908: *Ласков, Д.* Една поправка, която се налага въ днешнитѣ наши служебници. – В: ДК. № 7, 8. С.
- Миркович 1966, 1967, 1968: *Миркович, Лазар. прот.* Православна Литургия или наука о богослужену православне истичне цркве. Белград.
- Муретов 1895: *Муретов, С.* Исторический обзор чинопоследования проскомидий до „Устава литургий” константинопольскаго патриарха Филотея. М.
- Орлов 1909: *Орлов, М. прот.* Литургия святителя Василия Великого. Первое критическое издание. СПб.

- Панова 2009: *Панова, С.* Диатаксис Патриарха Филофея Коккина в славянской книжной традиции XIV-XV вв.: лингвотекстологическое исследование. Афтоферат. М.
- Петровский 1911: *Петровский, А.* Учителное известие при славянском Служебнике. – В: Христианское чтение. № 4, № 7-8, № 10. СПб.
- Стоянов 1971: *Стоянов, М., Хр. Кодов.* Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т.4, С.
- Сырку 1890: *Сырку, П. А.* Литургические труды Патриарха Евфимия Тырновского [К истории исправления книг в Болгарии в XIV в.]. Вып. 2. Т.1. СПб.
- Цонев 1923: *Цонев, Б.* Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 2, С.
- Уайбру 2002: *Уайбру, Хю.* Православната литургия. Силистра. Цоневски 1972: *Цоневски, Ил.* Св. Патриарх Евтимий и неговата литературна дейност. – В: ДК, кн. 3-4, С.
- Чифлянов 1970: *Чифлянов, Бл. прот.* Структура и богословието на Василиевата литургия. – В: ДК, кн. 1-2, С.
- Чифлянов 1972: *Чифлянов, Бл. прот.* Богослужбна реформа на Св. Патриарх Евтимий. – В: ДК, кн. 3-4, С.
- Чифлянов 1996: *Чифлянов, Бл. прот.* Литургика. С.

ИНТЕРНЕТ РЕСУРСИ

- <http://www.academia.edu>.
- <http://www.mhzh.ru/>.
- <http://www.nationallibrary.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?p=0038>.
- <http://www.sveta-gora-zograph.com/books/Pravila>.
- <http://www.slovo.bg/>.
- <http://www.byzantinorossica.org.ru/sources/sluzh/519.pdf>.
- <http://archiv.cl.bas.bg/sbirki/S10/staroslav1.htm>.